

Betty Mellaerts praat met...

Lieve Watteeuw

Lieve Watteeuw kreeg op 21 februari 2005 de prijs van de Vlaamse Gemeenschap 2004 voor de categorie Cultureel Erfgoed. In het juryverslag werd zij 'boekenchirurg' genoemd, internationaal gerenommeerd in haar vakgebied. Boeken, handschriften, papier, leer en perkament vormen haar 'werkterrein'. Redenen genoeg voor een openhartig gesprek over deze kostbaarheden en de instellingen waar ze worden bewaard.

In deze rubriek praat Betty Mellaerts met (Bekende) Vlamingen die onze sector niet kunnen wegdenken uit hun werk. Zij spreken openhartig over hun ervaringen met archieven, bibliotheken, documentatiediensten...

In dit geval gaat het niet zozeer om een gebruiker, maar om iemand die boeken, handschriften, documenten... letterlijk nodig heeft om haar werk te kunnen doen: een conservator-restaurator van papier en perkament.

BETTY MELLAERTS is
freelance journaliste
betty.mellaerts@scarlet.be

In 2002 conserveerde Lieve Watteeuw de Pélérinage de la vie Humaine (Brussel, Koninklijke Bibliotheek ms. 10176-78), een handschrift dat zich al in de vijftiende eeuw in de Librije van de hertogen van Bourgondië bevond. Met pincet, penseel en wattenstaafje werden de katemen zorgvuldig gereinigd en werden de fragmenten gedocumenteerd, gebruikmakend van een stereomicroscop. Foto: G. Suyckens.

LIEVE WATTEEUW (°1959) is sinds 1989 conservator-restaurator van handschriften, boeken, papier, leder en perkament in opdracht van musea, archieven, bibliotheken, kerkfabrieken en particuliere verzamelingen. Zij werkt vooral in Vlaanderen maar ook daarbuiten. Lieve studeerde sociaal-cultureel vormingswerk in Kortrijk en hieropvolgend restauratie en conservatie van grafisch materiaal aan het HICOREB in Gent. Zij vulde deze opleidingen aan met een studie in de Kunstwetenschappen aan de KU Leuven. Zij geniet internationaal aanzien als een van de pioniers op het vlak van wetenschappelijk verantwoord conserveren en restaureren van het perkamenten en papieren kunstpatrimonium. Zij introduceerde in Vlaanderen de internationaal geldende standaarden voor de conservatie en restauratie van dit uiterst fragiele erfgoed. Zij behandelde al diverse middeleeuwse topstukken uit Vlaamse collecties en de Koninklijke Bibliotheek. Geregeld geeft ze workshops en lezingen voor lokale besturen en onderwijsinstellingen in binnen- en buitenland. Ze pleit voor een bedachtzame, integrale en wetenschappelijk verantwoorde aanpak van de preservatie-, conservatie- en restauratieproblematiek.

Als externe medewerker conservatie adviseert zij sinds 2000 de afdeling Handschriften van de Koninklijke Bibliotheek inzake haar conserverings- en conserveringsbeleid. In 2003 werd Lieve Watteeuw wetenschappelijk medewerker van Illuminare, Studiecentrum voor Miniatuurkunst (KU Leuven). Daar werkt ze mee aan de Inventarisatie & Schadeatlas Verluchte Handschriften - Collectie Vlaanderen, een project gefinancierd door de Vlaamse Gemeenschap. Sinds 2004 is ze ook als wetenschappelijk medewerker 'Conservatie grafische documenten' verbonden aan het Departement Conservatie van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (Brussel), waar ze van het federaal wetenschapsbeleid een doctoraatsbeurs kreeg. In haar onderzoek beoogt zij het thema van de conservatie van het grafisch patrimonium in België, zowel in een technische als een cultuurhistorische context te plaatsen. Zo beoogt zij onder andere een nauwkeurig overzicht van de toestand van de middeleeuwse verluchte handschriften die zich in Vlaamse openbare en semi-openbare collecties bevinden.

Een huis met een geschiedenis in Gent. Renaissancemuziek op de achtergrond, een stille binnentuin. Zonder een vraag te stellen, is de kennismaking met boekbinder en restaurator Lieve Watteeuw al meteen overgegaan in een gesprek.

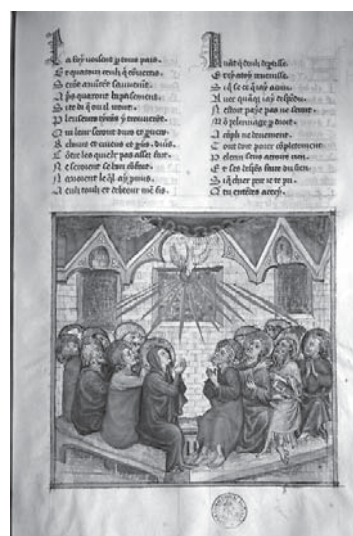
Over de beveiliging van manuscripten in onze bibliotheken, hebben we het plotseling. Een thema waar de onderzoeker met graagte op ingaat.

Lieve Watteeuw: Een handschrift of een vroege druk heeft honderden folio's, één pagina kan snel verdwijnen. Vaak worden de diefstallen gepleegd door eigen personeel, medewerkers kennen het systeem. In Parijs heeft een conservator gedurende dertig jaar stukken laten verdwijnen, in de Nationale Bibliotheek in Denemarken was het ook iemand uit eigen rangen. De kaartendiefstal in Gent werd gepleegd door een bezoeker die zich uitgaf voor een Ierse of – in andere bibliotheken – voor een Poolse professor. Dat was hij niet, maar hoe controleer je dat? Behalve de Koninklijke Bibliotheek vraagt bij mijn weten in België niemand een motivatie voor het onderzoek of een verwijfsbrief. Iedereen krijgt een lezerskaart, ook voor de speciale afdelingen. De filosofie is dat iedereen een handschrift moet kunnen inkijken omdat het behoort tot het patrimonium en dat is natuurlijk ook zo. Alleen voor de echt kostbare werken – en dat zijn er toch een duizendtal – moet je eerst toestemming krijgen. Er kan wel onderzoek gebeuren via foto's, maar die zijn voorlopig alleen beschikbaar van de verluchtingen, bijna nooit van de teksten. Een aantal echte topwerken zoals de *Chroniques de Hainaut* en de *Matthias Corvinus* worden alleen maar uitgehaald ter gelegenheid van een tentoonstelling of wanneer de koning of een ambassadeur op bezoek komt. Deze stukken zijn intussen geconserveerd en in goede staat, maar dat blijft toch de nationale schatkamer. Die krijgt bijna geen enkele bezoeker te zien.

Beveiligen is niet makkelijk. Je kan niet iedere folio merken of identificeren. In de negentiende eeuw begon men met een systeem van inktstempels, maar die zijn erg storend. Sommige documenten hebben zelfs vier of vijf stempels omdat die stukken in de loop van de eeuwen in beslag werden genomen door verschillende bezitters die er telkens hun eigen merkteken op aanbrachten. Blindstempels zijn een oplossing. Zij worden veel gebruikt voor prenten, maar op zich is het ook een schending van het papier of perkament. De nieuwste mogelijkheid is een chip, een beveiligingssysteem dat maar een speldenkop groot is. Maar dat is nog zo duur dat het onmogelijk op elk handschrift of op elke atlas aan te brengen is. Een bibliotheek of archief heeft tenslotte maar een bepaald fonds tot haar beschikking en beveiligen is geen prioriteit. Daarom investeert men eerder in camera's in de leeszaal of in een betere training van de leeszaalbedienden. Maar ik merk zelf in de Koninklijke Bibliotheek hoe moeilijk het is om niet eens een paar minuten de aandacht te verliezen. Niet dat daar gestolen wordt, maar sommige onderzoekers brengen met een potlood bijvoorbeeld nieuwe foliëringen aan omdat ze het niet eens zijn met de bestaande. Of ze steunen met een elleboog op een vijfhonderd jaar oud manuscript. Dat kan toch niet!

Die topwerken waarover u spreekt, krijgt bijna niemand te zien, maar u heeft ze soms lange tijd in handen gehad?

Lieve Watteeuw: Ja, je hebt jaren nodig om die stukken te restaureren. Die ken je dan van binnen en van buiten. Maar wanneer ik zo'n handschrift als de *Heures de Bruxelles de Duc de Berry* voor het eerst in handen krijg, heb ik ook trillende vingers, hoor. Dat wordt in alle boeken beschreven en opeens ligt het voor je. Dan moet ik over die bewondering heen stappen om het probleem op te lossen waarmee het te kampen heeft en aan mijn onderzoek beginnen. Een kunsthistoricus kijkt naar de afbeeldingen en de historische context van een document, een filoloog naar de tekst. Daar kijk ik ook allemaal naar, maar voor mij komt er een dimensie bij en dat is de staat van het papier of het perkament. Door een speldenprikje dat je onder de microscoop ontdekt, kan je een bijdrage leveren tot de ontstaansgeschiedenis van het werk. Zo heb ik bij het vroeg vijftiende-eeuwse *Van Hulthem handschrift* bijna onzichtbare aantekeningen gevonden. Ik kende de betekenis niet, het is de filoloog die het raadsel heeft opgelost. Het bleek iets te maken te hebben met het aantal regels, een vroege vorm van lay-out. Het handschrift was een modelboek voor rondreizende theatergezelschappen die op basis van die teksten, gedichten, liederen en toneelstukken bestelden. Mogelijk werd er betaald per tekst. De kopiist rekende via zijn modelboeken in de marge uit hoeveel plaats hij nodig had om zijn tekst te schrijven. Er waren op het manuscript ook gaatjes ter grootte van een speldenprik. Die kwamen niet overeen met die van de bindingen die we in handen hadden. Zo ontdekten we dat het handschrift, omdat het intensief gebruikt werd, aan het eind van de zestiende eeuw al eens gerestaureerd en herbonden was. Heel relevant voor de historicus.

Een folio met afschillerend bladgoud, miniatuur uit ms. 10176-78, *Pélérinage de la vie humaine* (Brussel, Koninklijke Bibliotheek) Artois, ca. 1400-1410, folio 293, Pinksteren, detailopname, 35 x 29. Foto: G. Suyckens.

Onder het waakzame oog van Scot McKendrick, de curator van de Manuscript Department in de British Library en de tentoonstellings-equipe van de Royal Academy, wordt het vijftiende-eeuwse handschrift (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, ms 9272-76, Pseudo-Thomas à Kempis) uitgepakt en in de 'boekenwieg' gelegd. Foto's: B. Vermeulen.

Het moment waarop ik zo'n manuscript weer moet afstaan, is ook vreemd. Het lijkt heel erg op examen doen, met in mijn achterhoofd altijd weer de vraag: heb ik het wel goed gedaan? Ik ken het manuscript tegen dan zo goed, ben met de problemen gaan slapen en weer opgestaan, ik heb oplossingen gezocht om het werk zoveel mogelijk te respecteren, ik heb het weer ingebonden, ik ken elk vlekje en elke kleine vouw kan ik bijna blindelings vinden. Op de miniatuur van Rogier Van der Weyden weet ik perfect waar een beetje pigment ontbreekt, waarom het rood niet meer zo intens is als het was. Om er opnieuw van te kunnen genieten, moet ik afstand nemen van die historische schade. Maar dat lukt me gelukkig wel. Als ik het dan tijdens een tentoonstelling mooi gepresenteerd in de vitrine zie liggen, is het weer dat waardevolle object geworden dat me zo kan ontroeren. Maar ik denk wel dat ik me al die details zal blijven herinneren. Dat ik over vijftig jaar nog altijd de landkaart herken van de fouten, de verhalen van de littekens en de vlekjes zoals je blindelings een lichaam herkent dat je heel graag ziet.

Kunt u vooraf voorspellen hoelang u aan de restauratie van zo'n handschrift zult werken?

lieve Watteeuw: Een project heeft meestal verschillende facetten. De conservering, maar ook de digitalisering, studie door andere wetenschappers, verschillende tentoonstellingen, het wetenschappelijk onderzoek, publicaties. Je moet afspraken maken met laboratoria en universiteiten, er zijn commissies die moeten samenkomen, er is het zoeken naar de nodige fondsen. Dat vraagt allemaal zijn tijd. Voor het *Breviarium Mayer van de Bergh* zal er zelfs tien jaar overheen gaan. Dat maakt dat ik vaak met verschillende handschriften tegelijk bezig ben omdat ze allemaal in een andere fase van dat onderzoek zitten. Een deel van die dossiers ligt thuis, in grote archiefdozen vol met draadjes, schema's van oude naaiperforaties, stukjes textiel, aantekeningen, documentatiemateriaal... Als de restauratie klaar is, gaat een kopie van mijn archief naar de bibliotheek. Eén van de moeilijkheden voor hedendaagse restaurators is dat er bijna geen oude archieven bestaan over wat onze voorgangers gedaan of gevonden hebben, terwijl het ongedaan maken van een ingreep van oude restauraties bijna tachtig procent uitmaakt van ons werk. Negentiende-eeuwse lijm of zelfs de synthetische uit de twintigste eeuw, zijn drama's. In de jaren 1950 werd op scheuren in middeleeuwse handschriften zelfs cellotape gekleefd! Als we daar allemaal notities van hadden, dan zou ons werk een stuk makkelijker

zijn. Ik probeer dus voor mijn potentiële opvolger – die er hopelijk niet in de eerste honderd jaar zal komen – een perfecte status questionis na te laten.

Is de schade op de verschillende handschriften vergelijkbaar?

lieve Watteeuw: In kloosterbibliotheken zie je andere schadebeelden dan in koninklijke collecties. In het eerste geval werden de manuscripten van de gebedenboeken veelvuldig gebruikt en dus ook meer beschadigd. Paleizen kregen ook wel af te rekenen met branden of wateroverlast of zelfs ratten, maar doorgaans werden de handschriften toch bewaard als preciosa. Maar het verval kan snel gaan. Wanneer temperatuurverschillen en relatieve vochtigheid samenkomen, kan in 48 uur schimmel ontstaan. Vijf graden stijging in de bewaartemperatuur betekent een verdubbeling van de snelheid van degradatie van het papier. Dat is wetenschappelijk onderbouwd en bewezen en dat geldt ook voor hedendaagse collecties.

Perkament is wel sterker dan papier. Die handschriften zijn meestal in een betere staat terwijl ze toch niet altijd op kussentjes zijn rondgedragen, zoals je op schilderijen ziet. Toen de Fransen ze meenamen uit onze collecties, hebben ze ze gewoon in kisten gegooid en op de kar naar Parijs verhuisd. We weten ook dat de kapel van het paleis van de Coudenberg na de brand geen ramen had. De manuscripten waren weliswaar gered, maar ze stonden nog jaren in een open kelder. De handschriften van de abdijen Ter Duinen en Ter Doest hebben ook een lange geschiedenis achter de rug, maar ze zijn er nog altijd. Daar heeft men zelfs nog vrij recent restauraties op gedaan met synthetische lijmen. Altijd met goede bedoelingen, hè, een restaurator wil gewoon de schade herstellen. Maar vaak zonder veel kennis van zaken. Soms leven die restaurators nog. Dan probeer ik met ze te praten, vraag hen om het niet meer op die manier te doen. Ik merk ook dat de interesse van archivariissen en bibliothecarissen voor restauratiewerk groeit. Als ik uitleg hoe een manuscript zal evolueren als ze het niet op een andere manier gaan bewaren, krijg ik positieve reacties. Met kleine ingrepen die niet zo duur hoeven te zijn, kan een bibliotheek- of archiefbeheerder al veel bereiken. Een constante temperatuur van zestien graden in de reserve is ideaal. Je kan uv-filters plaatsen voor de tl-lampen zodat het papier minder snel vergeelt of een doos maken zodat het helemaal niet meer blootgesteld wordt aan het licht. Je kan zware boeken of grote formaten plat leggen

zodat het zwaartepunt gespreid wordt over het volledige volume en de vijfhonderd jaar oude touwtjes niet langer de druk moeten weerstaan en minder kans maken om te breken. Maar je voelt ook de ballast van die stukken voor de beheerders omdat ze er in zo'n grote hoeveelheid zijn. Wij hebben kilometers archieven in de collecties, 37.000 manuscripten, honderdduizenden gedrukte werken. Dat is een ongelooflijk bestand dat onderhouden moet worden, maar dat sneller degradeert dan je ooit kunt vrijwaren.

Is het niet bizar dat u in 2005 aan bibliothecarissen en archivariissen nog opmerkingen moet maken over het bewaren? Dat zou toch in de opleidingen moeten gebeuren?

Lieve Watteeuw: Volgens mij volgt de opleiding pas heel recent dit aspect van bewaren op en dan nog in heel beperkte mate. Het is ook niet eenvoudig om docenten te vinden. Conserveren is echt een multidisciplinair beroep met veel biologie, fysica, chemie, geschiedenis, materiaalkunde.

Hoe komt het dat u daar in de jaren 1980 al interesse voor had?

Lieve Watteeuw: Omdat ik van boeken hield en er creatief mee bezig wou zijn, volgde ik in Gent de cursus boekbinden. Eind jaren 1980 startte de opleiding HICOREB, *Conservatie – restauratie van grafisch materiaal: boeken, papier, leder, perkament*. Die werd gedoceerd door de beste specialisten uit België maar voornamelijk toch uit het buitenland. In Engeland is de traditie van het conserveren al veel langer aanwezig, net als in Wenen, Parijs en Amsterdam. Eigenlijk zijn de overstromingen van de Arno in Firenze in 1966 het keerpunt geworden. Men is er nog altijd bezig met het herstellen van de schade aan de boeken, maar door die ramp is de belangstelling voor conserveren en restaureren gegroeid. Wij zijn destijds in Gent met z'n tien afgestudeerd en we hebben allemaal meteen werk gevonden omdat de nood zo groot was. Na ons hebben nog twee mensen de opleiding voltooid, maar daarna is ze stopgezet wegens gebrek aan subsidies.

Wisten jullie dat er zo'n behoefte was aan restaurators?

Lieve Watteeuw: Neen. Het is pas door tijdens de opleiding naar de collecties te gaan, dat je ze ontdekt. Toen realiseerde ik mij voor het eerst hoe omvangrijk het bestand is, maar ook hoe omvangrijk het probleem is en hoeveel werk het zal kosten om het op te lossen. De Koninklijke Biblio-

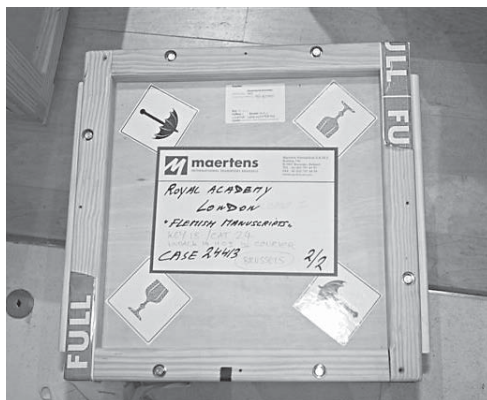
theek heeft bijna direct een beroep op ons gedaan, net als de Universiteitsbibliotheek van Leuven en het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Maar behalve in de stad Antwerpen, die twee gediplomeerde papierconservators in dienst heeft, zijn de meeste restaurators in België niet geïntegreerd in de instellingen. Ze werken via privé-ondernemingen. Er bestaan tegenwoordig wel twee opleidingen, een in de Hogeschool in Antwerpen en een in La Cambre in Brussel. Daar studeren jammer genoeg maar twee of drie studenten per jaar af en die jonge mensen worden meer aangetrokken tot het kunstwerk op papier dan tot de kilometers archieven. Het is nog iets anders om vijf roestvlekjes te verwijderen van een prent dan te moeten beginnen aan een muur archiefmateriaal dat van boven tot beneden is aangestast door zuur of schimmel. Ik heb vroeger ook met archief gewerkt, je moet alles doorlopen, maar ik geef toe dat ik ongelooflijk geprivilegieerd ben dat ik aan kostbare manuscripten mag werken. Zij zijn het visitekaartje van België of Vlaanderen. Maar de archieven die in het Duivelsteen in Gent liggen, bijvoorbeeld, zijn de bronnen voor de historici. Zij zijn ongelooflijk belangrijk, maar daar kan amper iets aan gedaan worden.

Wat is het grootste probleem van de archieven?

Lieve Watteeuw: Vaak gaat het om de basishygiëne van stukken die de laatste honderd tot tweehonderd jaar niet goed geborgen zijn. Dat gaat om vuil, scheuren, vouwen, schimmel, verzuring, slechte omslagen, geoxideerde nietjes, volgepropte archiefdozen waardoor je geen stuk kunt consulteren zonder er schade aan te berokkenen. Ik observeer soms jonge geschiedenisstudenten die zeer slordig omspringen met de archiefdozen die ze opgevraagd hebben. Ze halen alle documenten uit een overvolle, veel te kleine doos, maar na afloop moeten ze er ook weer in! Dan zie je hallucinante dingen.

Hoe ze met fysiek geweld die papieren weer in die dozen duwen. Je kan je voorstellen wat er gebeurt als de volgende onderzoeker die doos in handen krijgt, het is een cumulatie van problemen.

Zo was ik onlangs in een leeszaal waar een studente een zestiende-eeuws archiefstuk had opgevraagd. Met een speldje zaten daar originele notities opgeprikt. Die kleine papertjes die al vierhonderd jaar op hun plaats zaten en waardevolle informatie bevatten, haalde ze eraf en liep vervolgens met het manuscript naar de fotokopieermachine. Toen ze klaar was, stopte ze de notities los achteraan in het boek. Niemand die er wat van zei. Dan kan ik het toch niet laten om mij ermee te bemoeien en dat kind uit te leggen waar ze mee bezig is. Daar schrok ze van. De meesten schrikken, ook als je ze vraagt om niet met balpen maar met

Illuminating the Renaissance in de Royal Academy in Londen was de belangrijkste handschrifttentoonstelling in 2004. Lieve Watteeuw reisde samen met tien manuscripten uit de Koninklijke Bibliotheek naar Londen. Foto: B. Vermeulen.

potlood aantekeningen te maken. Een inktvlek op het manuscript is gauw gemaakt en is erg lastig om te verwijderen. Gelukkig vindt die potloodregel meer en meer ingang in de leeszaal. Ook het gebruik van handschoenen neemt toe, al ben ik daar geen groot voorstander van. Met datzelfde paar worden meerdere handschriften vastgenomen en 's avonds gaan ze in een mandje om de dag nadien opnieuw gebruikt te worden. Niemand die ze 's nachts snel wast. Nu, oude manuscripten staan natuurlijk vol vingerafdrukken, het is eigen aan het object dat het doorbladerd wordt. Met blote handen heb je ook meer voeling met het papier, je kan het voorzichtiger doen dan met handschoenen aan. Maar je kunt een onderzoeker wel vragen om tenminste zijn handen te wassen voordat hij of zij het manuscript aanraakt. Een vetvlek van het broodje bij de lunch moeten we er niet bepaald aan toevoegen.

Waaruit bestaat de opleiding tot conservator-restaurator eigenlijk?

Lieve Watteeuw: Positieve wetenschappen, historische vakken, materiaalkennis, documentatie, fotografie, een conservatieproject leren plannen en veel casestudies waar je het probleem leert te diagnosticeren en er oplossingen voor te vinden. Daarna komt de praktijk en hangt veel af van de fijngevoeligheid van de vingers en het geduld van de student. Het is het object dat het ritme oplegt waartegen je kunt werken, niet omgekeerd. Als je dat tot een goed einde hebt gebracht, moet je rapporteren. Op een heel gedetailleerde wijze moet je noteren, tekenen, verzamelen wat je hebt gedaan. Dat gebeurt nu steeds meer met de hulp van digitale fotografie, het is ongelooflijk hoeveel mogelijkheden dat ons biedt.

Er is één belangrijke stelregel in de restauratie: je mag nooit risico's nemen. Elke stap moet voorbereid zijn en je moet het effect van je ingreep kunnen voorzien. Daarom wordt er veel op dummy's gewerkt. Op een eigen tekening of op een prent die je op de rommelmarkt hebt gekocht maak je simulaties met de ernst alsof je te werk gaat op een zeer kostbaar stuk. Je bootst bijvoorbeeld verouderingsprocessen na zodat je ziet welk effect je ingreep heeft over honderd jaar. Een restaurator werkt nu eenmaal voor de eeuwigheid. Op de kunstmarkt zie je wel eens dat een handschrift of een prent in de eerste plaats verkoopbaar wordt gemaakt en dat er gekozen is voor snelle oplossingen. Een chloorbad, bijvoorbeeld, waardoor een prent er in eerste instantie goed uitziet, maar vijf jaar later heeft de koper een bruin vel papier aan de muur hangen. In de opleidingen leer je dat je een ethische verantwoordelijkheid hebt voor het patrimonium. Wil je als restaurator het vertrouwen krijgen van belangrijke musea en collecties dan is die regel belangrijker dan het winstbejag.

U sprak over het geduld dat een restaurator moet opbrengen, had u dat van nature of heeft u het moeten leren?

Lieve Watteeuw: Je haalt het uit het respect voor je object, het besef dat het stuk honderden jaren oud is en nog veel

langer zal meegaan dan jij. Ik sta volledig ten dienste van het object. We moeten ook zeer terughoudend zijn, we mogen niet 'over'-restaureren. Dat is in het verleden te vaak gebeurd. Er is te veel schoongemaakt waardoor het papier of perkament zijn patina verliest. Je mag de sporen van de tijd zien, dat is het verhaal van de bewaargeschiedenis. Het heeft ook met schroom te maken: wie ben ik om in te grijpen in het leven van een boek of een manuscript? Het ego van de restaurator mag dus niet groot zijn. Er zijn boekbinders die het boek bijna verkrachten omdat ze er te veel van zichzelf willen inleggen. Zo is negentiende-eeuws textiel op een band moeilijk te restaureren. In plaats van het dan zo te bewaren en er af te blijven, gooien sommigen die band weg en vervangen hem door een nieuwe! Er zijn in ons land handschriften waarvan ik zeker weet dat ze nog originele banden hadden tot twintig, dertig jaar geleden. Die gaan dan eeuwen mee en dan komt er een boekbinder die denkt: ik zal daar eens iets moois van maken. Een nieuwe band gaat sneller en je kunt er als binder meer eer van halen dan een oude band met slijtage opnieuw integer proberen te maken. Als ze de oude banden hadden bewaard, hadden we ze nog kunnen herstellen. Maar ze zijn onherroepelijk verdwenen. Het feit dat de bibliothecarissen tot twintig jaar geleden geen kritische geest hadden, maakt dat ze vaak ook instructies gaven om die losse banden te vervangen door nieuwe. Die mentaliteit is aan het veranderen, mede dankzij de algemene zorg voor het erfgoed. Helaas is er geen geld voor een goede conservering. En wat hallucinant is voor België, is dat er op beleidsniveau geen structurele beslissingen worden genomen voor het behoud en de restauratie van papier en grafisch materiaal.

Restaureren is voor de eeuwigheid en duurt lang, maar politici willen doorgaans op korte termijn verwezenlijkingen kunnen voorleggen.

Lieve Watteeuw: Maar waarom kan het dan wel in Den Haag of in Londen? Volgens mij heeft intussen zelfs de Nationale Bibliotheek van Albanië een restauratieatelier! In Nederland en Groot-Brittannië zijn die projecten strategisch gespreid over vijftien, twintig jaar en zijn ze systematisch uitgebouwd met het nodige personeel. In België heeft in 1994 een jonge wetenschapper vier jaar lang onderzoek gedaan naar de verzuring van de bibliotheken. Dat werk is nooit opgevolgd, laat staan dat er naar een oplossing is gezocht. Maar op een dag zullen we toch een strategie moeten uitdenken. Alle hoop is nu gevestigd op de nieuwe directeurs die begin mei in een aantal federale instellingen werden aangesteld. Ze staan voor een ongelooflijk grote uitdaging en ik hoop dat ze dat beseffen. Uiteindelijk moeten het Rijksarchief en de Koninklijke Bibliotheek voor de kleinere regionale bibliotheken en archieven een inspiratiebron zijn van kennis, expertise en goede strategieën. Helaas is de e-bibliotheek erg aantrekkelijk, ook internationaal. Het is ook belangrijk, maar digitaliseren is erg duur. Ik hoop dat de investeringen in die nieuwe technologieën geen verwaarlozing betekenen van de originele bestanden.

Wanneer is conserveren voor u een passie geworden?

Lieve Watteeuw: Ik was als kind al een boekenliefhebber. Bibliomanie, die ziekte, heb je of je hebt ze niet. Ik herken mijn 'soortgenoten' ook aan de manier waarop ze met boeken omgaan. Het is zo verslavend. Toch was boekbinden niet mijn eerste studie. Ik heb eerst een diploma gehaald in de menswetenschappen, maar vond geen werk. Toen ik een jaar of vijftientig was, ben ik met de restauratie begonnen en ik wist meteen: dit is het. Ik denk dat mijn kinderen, die nu volwassen zijn, me altijd hebben bezig gezien met oude boeken. Het is een passie waardoor ik absoluut niet het gevoel heb dat ik een beroep uitoefen.

Hoe uit die bibliomanie zich?

Lieve Watteeuw: Ik verzamel het mooie boek. Niet dat ik er veel geld aan te besteden heb, maar ik koop graag negentiende-eeuwse reisboeken omdat ik ook graag reis. Het is vooral het object boek dat me fascineert. Ik weet technisch heel goed hoe het oude boek tot stand komt en toch kan het me diep ontroeren. Ik kan bijna in de huid kruipen van die boekbinder. Ik zie zijn moeilijkheden en hoe hij ze heeft opgelost. Vroeger was niets recht aan een boek, want ze gebruikten geen lat maar hun duimen en vingers om te meten. Rechte boeken is iets van de industriële productie. Iedere binder heeft ook een eigen techniek om de touwtjes aan te brengen die de bladen samenhouden. Het maken van het leer voor het omslag, het gebruik van stempels, dat hele proces trekt als een film aan mij voorbij. Hetzelfde voor de letterzetter, de papiermaker en de verschillende gebruikers. Oude handtekeningen, ex-librissen, oortjes, planten die erin gedroogd worden. Ik lees de sporen van het gebruik en de productie. Dat is een heel andere vorm van kijken naar een boek, al vind ik de inhoud ook interessant hoor!

Bloedt uw hart dan niet als u een industrieel vervaardigd boek in handen houdt?

Lieve Watteeuw: Wanneer ik met mijn rugzak de bergen intrek, wil ik een goedkoop en licht exemplaar meenemen. Ik koop dus ook paperbacks. Maar het doet me wel genoeg dat er opnieuw aandacht is voor het mooie boek. Er komen prachtige bibliofiele uitgaven uit. Hier in België, maar in Londen is het werkelijk indrukwekkend. Ik betreur het soms wel dat die mooie boeken niet goed gebonden zijn en niet op kwaliteitsvol papier zijn gedrukt zodat ze na een paar jaar half uit elkaar hangen of vergelen.

Hoe komt het dat de kwaliteit van het papier er met de jaren niet op verbeterd is?

Lieve Watteeuw: Ook in modern papier is er veel verschil in kwaliteit. Kranten en tijdschriften worden niet geproduceerd voor de eeuwigheid, maar om gerecycleerd te worden. Hetzelfde met paperbacks. Daar hoeft je dus echt geen papier van hoge kwaliteit voor te gebruiken. Voor dure wetenschappelijke uitgaven ligt het anders. Het is technisch

Samen met haar collega uit het Paul Getty Museum, Nancy Turner, bespreekt Lieve Watteeuw de conditie van een miniatuur toegeschreven aan een onbekende Gentse miniaturist, actief in Gent omstreeks 1475 (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, ms 9272-76, Pseudo-Thomas à Kempis). Foto: B. Vermeulen.

absoluut mogelijk om degelijk papier te vervaardigen maar de afzetmarkt is nog niet groot genoeg om het rendabel te maken voor de papierproducenten. De vraag naar goedkoop papier blijft.

Heeft u ooit bij het restaureren een massieve vergissing begaan?

Lieve Watteeuw: Neen. Tenminste, dat denk ik toch niet! Ik zou met de kennis die ik na vijftien jaar heb verworven, misschien sommige problemen anders oplossen dan toen ik pas begon. Ik zou op bepaalde vlakken nog terughoudender zijn dan ik al ben geweest. Ik heb nu ook meer weerbaarheid tegenover de opdrachtgever. Vroeger ging ik gemakkelijker in op een vraag, ook als ik er niet helemaal achter stond. Nu heb ik voldoende ervaring om andere oplossingen voor te stellen.

Waar bent u het meest trots op?

Lieve Watteeuw: Op de handschriften die ik gerestaureerd heb en de meerwaarde die ik aan het verhaal rond die manuscripten heb kunnen geven. Toen ik de cultuurprijs kreeg van de Vlaamse Gemeenschap, werden ook mijn engagement en mijn liefde voor het vak bekroond. Er is de laatste jaren veel veranderd. Dat heb ik niet alleen gedaan. We zijn met een kleine groep enthousiaste mensen. Via publicaties en lezingen proberen we dat enthousiasme over te brengen op bibliothecarissen en archivarissen. Vaak zie ik het tijdens zo'n lezing gebeuren. Dan weet ik dat de beheerders beseffen hoe fragiel hun archieven zijn en dat ze nooit meer op dezelfde manier naar een werk zullen kijken. Dat is de eerste stap.

